

VŠEOBECNÝ ÚVOD DO PÍSMÁ SVATÉHO

[Josef Hřebík](#)

1. ZÁKLADNÍ POJMY

1.1. Úvod do Písma sv. jako teologická disciplína

Počátky introdukce sahají do patristické doby (Origenes), soustavnou formu však dostává mnohem později (19. stol.); dělí se na všeobecnou (inspirace, kánon, historie textu, hermeneutika) a speciální (úvod do jednotlivých knih)

1.2. Bible a její vztah ke zjevení

Bible představuje z vnuknutí Božího Ducha zaznamenaný proces Božího sebesdění lidem; tento proces se uskutečňoval vzájemně se osvětlujícími slovy a činy; klíčovou roli v něm hráli lidé Bohem vyvolení (patriarchové, soudci, králové, proroci) z izraelského národa až po vrchol, kterým je vtělené Boží Slovo, Ježíš Kristus

1.3. Písmo sv. a předávání Božího zjevení

Boží zjevení má být z vůle Zjevujícího se předáváno všem dalším pokolením - součástí tohoto podání v nejširším slova smyslu je Písmo sv., ale též mimobiblická tradice vycházející od apoštolů a zahrnující život a spásanosné působení církve; garantem správného výkladu Božího slova psaného i podáním tradovaného je učitelský úřad církve, který ovšem Božímu slovu slouží

1.4. Terminologie a knihy, které tvoří Bibli

Písmo(a), posvátná (inspirovaná) Písma - novozákonní označení knih Starého zákona, církevními otci rozšířené i na zákon Nový; Bible - z řec. pl. neutra se mění v lat. sg. fem. - spíše nežli soubor knih označuje "Knihu"; Starý a Nový zákon - výstižněji smlouva, protože ta je vlastním středem, zákon představuje pouze závazek z ní vyplývající

Bible obsahuje 46 knih SZ a 27 knih NZ - obojí se v křesťanském prostředí dělí na knihy dějepisné, naučné a prorocké

1.5. Význam Písma svatého

Nutnost soustavně se seznamovat s Písmem je dána jeho stěžejní důležitostí pro duchovní život, pro kázání a pro teologii

2. POSVÁTNÝ CHARAKTER BIBLE A JEHO VLASTNOSTI

2.1. Posvátný charakter Bible

Jedinečný ráz Písma vyplývá z jeho nadpřirozeného původu, obsahu a zaměření

2.1.1. Bůh, hlavní autor Písma svatého

Dei Verbum 11 shrnuje ve 2 větách tradici sahající až k samotnému Písmu - konstatuje fakt inspirace posvátných knih podle Božího záměru a na tomto základě vyslovuje přesvědčení o jejich posvátnosti a kanonicitě

2.1.1.1. Svědectví Starého zákona a raného judaismu

Uvedené přesvědčení lze najít už ve SZ (např. v 1 a 2 Mak, Dan) a v židovském prostředí (Filón Alexandrijský, Josephus Flavius)

2.1.1.2. Svědectví Nového zákona

Ježíšovy výroky v evangeliích, uvozovací formule prorockých citátů; 2 Tim 3,16 - charakteristický výraz theopneustos; 2 Petr 1,20-21 - Písmo sv. pochází od Ducha sv., inspirace značí Boží působení ve svatopiscích a skrze ně, pro svůj božský původ vyžaduje Písmo interpretaci, za níž stojí božská autorita; 2 Petr 3,15-16 - na rozdíl od předchozího se týká NZ, speciálně Pavlových listů, přiřazených k inspirovaným knihám SZ

2.1.1.3. Učení církevních otců

Církevní otcové prohloubili nauku NZ v několika klíčových pojmech: Deus Auctor - proti dualistickým herezím, které stavěly proti sobě SZ a NZ se zdůrazňuje jednota obou; člověk jako nástroj - proti montanistickému pojetí inspirace jako extáze se zdůrazňuje uvědomělý charakter nástroje (sv. Jeroným); Boží blahosklonnost - pojem rozvinutý zvláště sv. Janem Zlatoústým znamená připodobnění se Božího slova lidem co do způsobu jejich řeči; Boží dopis - Augustinův výraz vyzvedající osobní komunikaci Boha s lidmi

2.1.1.4. Dokumenty magistéria

Hájí božský původ SZ i NZ (Florentský koncil 1442 proti dualismu), tutéž božskou inspiraci všech posvátných textů (Tridentský koncil 1546 proti protestantům)

I. vatikánský koncil 1870 definuje inspiraci (proti teorii "následného potvrzení" a teorii "negativní asistence") a další dokumenty (encyklyky Providentissimus Deus 1893, Spiritus Paraclitus 1920, Divino afflante Spiritu 1943 až po dogm. konstituci II. vat. koncilu Dei Verbum 1965) pak tuto nauku rozvíjejí - zabývají se mj. biblickou neomylností a podílem lidského autora

2.1.1.5. Trinitární význam pojmu Deus Auctor Písma svatého

Písmo jako výsledek Božího působení "ad extra" je třeba připsat společně všem třem božským Osobám (byť zvláštním způsobem ho lze připsat Duchu sv.)

Jde o nadpřirozenou Boží aktivitu (tj. zcela přesahující přirozené možnosti člověka) - milost danou k dobru církve (gratia gratis data čili charisma)

2.1.2. Bohem inspirovaní svatopisci - skuteční autoři posvátných textů

2.1.2.1. Aktivita Boží a aktivita svatopisců jako skutečných autorů

DV 11 vyzvedá prvořadou úlohu božské aktivity při sepisování posvátných knih, mluví o svatopiscích jako skutečných autorech a poměr mezi aktivitou svatopisce a aktivitou Boží vyjadřuje slovy: "ut Ipsa in illis et per illos agente"

2.1.2.2. Formulace "v nich a skrze ně" - její teologická interpretace

Jde v podstatě o nově formulovaný princip instrumentální kauzality, zavedený do nauky o inspiraci sv. Tomášem Akvinským - v procesu inspirace působí Bůh jako "Auctor principalis" na svatopisce předchozím a bezprostředním vlivem; ve svatopisci se spojují dvě schopnosti - jedna vlastní, jedna vyplývající z Božího vlivu; posvátné texty, které jsou výsledkem této jedinečné Boží spolupráce s člověkem, je třeba připsat zcela Bohu a zcela svatopisci; dají se v nich však vysledovat stopy obou autorů

2.1.2.3. Biblická inspirace a teologie vtělení

Perspektiva tajemství vtělení zdůrazňuje v nauce o inspiraci jednak fakt, že Boží slovo se skutečně vtělilo do lidského slova (nutnost vzít v potaz všechny historické okolnosti), jednak fakt, že v posvátných textech je opravdu Boží slovo (vtělení předpokládá Osobu Slova, která v sobě harmonicky spojuje božskou a lidskou přirozenost)

2.1.2.4. Charisma inspirace

Lze ho charakterizovat jako milost danou přechodně (po dobu práce) a působící na psycho-fyzickou strukturu svatopisce - zdokonaluje ji ve třech dimenzích: poskytuje světlo pro rozum (čerpání myšlenek, úsudek o načerpané pravdě - teoretický i praktický), pohnutku pro vůli (bezprostřední a neomylně účinnou, přitom však nepotlačující svobodu svatopisce) a pomoc pro operativní schopnosti - psychické i fyzické (pozitivní a stálou až do dokončení textu)

2.1.2.5. Individuální a kolektivní dimenze inspirace

Teologové v době II. vat. koncilu vyzvedají kolektivní aspekt inspirace - svatopisce nelze oddělit od jeho komunity

K. Rahner vyslovuje názor, že Bůh je původcem Písma ve stejném smyslu jako je původcem církve

P. Benoit a P. Grelot se pokoušejí blíže určit povahu inspirace jakožto charismatu a zařadit ji mezi ostatní charismata

2.1.2.6. Teorie týkající se psychologicko-literárního aspektu inspirace

P. Benoit hovoří o simultánní práci spekulativního i praktického intelektu během sepisování knihy (inspiraci nelze omezovat na jeden z nich)

L. Alonso Schökel vychází z modelu literární tvorby a rozlišuje tři hlavní fáze, z nichž za nejdůležitější považuje intuici

2.1.2.7. Inspirace Písma v protestantské teologii

Protestantské pojetí nebere inspiraci ve vlastním slova smyslu - Písmo není Boží slovo, nýbrž pouze Boží slovo obsahuje (důraz na živou komunikaci Boha se čtenářem); inspirace působící ve svatopisci se chápe buď jako obecný dar víry nebo jako pouhý náboženský entuziasmus

2.1.2.8. Příčina odchylek od správného pojetí inspirace

Je dvojí - na jedné straně přílišné zdůraznění faktoru božského (přičemž se lidský faktor zčásti nebo úplně vytrácí) nebo na druhé straně přílišné zdůraznění faktoru lidského (až k racionalistickému popření božského původu Písma)

2.1.3. Inspirace posvátných knih

Inspirován není jen lidský autor, nýbrž i kniha, která je výsledkem božské inspirující aktivity

2.1.3.1. V Písmě je všechno to a pouze to, co Bůh chtěl

Vše, co svatopisci napsali, napsali pod vlivem inspirace - nelze redukovat inspiraci na věci víry a mravů ani připouštět někde možnost omylu svatopisců či rozlišovat v Písmě prvek primární (náboženský) a sekundární (profánní)

2.1.3.2. Slova Písma jsou skutečně slova Boží

Boží inspirující aktivita se týká Písma jako literárního díla - M.J. Lagrange upozorňuje na nedělitelnou jednotu myšlení a řeči proti kard. Franzelinovi, který rozlišoval formální prvek (myšlenky) a materiální (slova) - Bohu připisoval pouze prvek formální; ani verbální pojetí inspirace však nepřipouští, že by se Boží vliv měl chápat jako diktát

2.1.3.3. Všechno, co tvrdí, vypovídá či poznamenává svatopisec, je třeba považovat za tvrzení, výpověď či poznámku Ducha svatého

Inspirovaná jsou i ta místa, která neobsahují přímo nějakou božskou pravdu, ale v nichž svatopisec jen tlumočí slova někoho jiného, ovšem s vlastním hodnocením

2.1.3.4. Božská blahosklonnost a lidská stopa v Písmu

DV 13 podtrhuje Boží snížení se na úroveň lidského způsobu řeči, připomíná, že toto snížení se neubírá nic na Boží pravdě a svatosti, a analogicky ho dává do spojitosti se vtělením (v rozporu s touto naukou jsou teorie, které představují obdobu christologických herezí)

2.1.3.5. Analogie biblické řeči

Lidská slova si v Písmě uchovávají svůj původní význam, ale zároveň získávají kvalitativně mnohem vyšší významovou náplň ve shodě s Božím záměrem, na němž se svatopisec přiměřeně podílel

2.1.3.6. V Písmě je všechno inspirováno stejně

Inspiraci není možno chápat odstupňovaně, což ovšem nestírá diferenciaci jednotlivých textů (mezi židy i protestanty se vyskytl názor, že některé knihy jsou inspirovány více, jiné méně)

Přímo inspirovaný je pouze autograf - opisy a překlady natolik, nakolik věrně reprodukuje originál

2.1.4. Nadpřirozený obsah a zaměření Písma svatého

2.1.4.1. Nadpřirozený obsah

Podle DV 6 jej tvoří zjevení vnitřního Božího života a jeho věčných rozhodnutí směřujících ke spáse lidstva; kromě nadpřirozených obsahuje Bible i přirozené pravdy, přičemž obojí tvoří jednotu, jejímž centrem je Kristus

Obsah Písma sv. se profiluje zvláště v každém z obou Zákonů - ve SZ jde o přípravu, prorocké předpovědi a předobrazné náznaky (DV 15), které svědčí o božské pedagogii ve vztahu k lidstvu, v NZ se plně zjevuje Boží Slovo v tajemství Kristova vtělení, jeho vykupitelského díla, jeho Božího synovství i založení církve; mezi novozákonními spisy proto zvláště vynikají evangelia

2.1.4.2. Nadpřirozené zaměření Písma

Písmo nám zjevuje spásnou pravdu, která nás má ke spáse vést - je zaměřeno na milost tím, že nás disponuje k jejímu přijetí a poučuje, jak s ní spolupracovat

2.2. Vlastnosti posvátných knih

2.2.1. Jednota celé Bible

2.2.1.1. Jednota Bible jako důsledek jejího božského původu

Můžeme ji definovat jako soulad mezi zjevenými pravdami v Bibli, díky němuž se tyto pravdy vzájemně osvětlují, aniž by mezi nimi mohla existovat podstatná neshoda či rozpor

2.2.1.2. Jednota mezi Starým a Novým zákonem

Bůh v celém Písmě vyslovuje vlastně své jediné Slovo a v něm sebe celého; díky Boží moudrosti je Nový zákon ukryt ve Starém a Starý je zjevný v Novém; Nový zákon představuje plnost toho, co Starý obsahoval v zárodečné formě

2.2.2. Pravdivost Bible

DV 11 hovoří o plné pravdivosti knih Písma, přičemž tomuto pozitivnímu vymezení dává přednost před negativním (neomylnost či bezbludnost)

2.2.2.1. Pravdivost a božský původ Bible

Bůh jako nejvyšší Pravda absolutně vylučuje možnost jakéhokoli omylu v Bibli, tzn. neshody úsudku s objektivní realitou v autentických výpovědích (obsažených v prvopisu a - úměrně k věrnosti reprodukce - i v opisech a překladech)

2.2.2.2. Nauka o pravdivosti Bible jako součást zjevení

Pravdivost Bible sice nebyla definována jako zvláštní dogma, ale pro své těsné sepětí s dogmatem o biblické inspiraci a doklady v Písmu i tradici je třeba ji pokládat za pravdu víry

2.2.2.3. Aplikace principu biblické pravdivosti

Týká se zejména dvou oblastí - přírodních jevů a historických událostí

a) Pravdivost Bible, co se týče popisu přírody

Mezi pravou vědou a vírou nemůže existovat žádný skutečný rozpor; svatopisci psali ne s mentalitou vědce, nýbrž člověka, který mluví obvyklým způsobem o běžných věcech tak, jak je smysly vnímá; jeho úsudky jsou pravdivé, protože odpovídají vnějšímu vzhledu popisovaných věcí

b) Pravdivost Bible v historických vyprávěních

Jelikož Boží zjevení se odehrálo v dějinách, má historická pravdivost událostí dějin spásy rozhodující význam a nelze ji zpochybnit, aniž by se tím podryly samotné základy víry; nelze však rovněž zaměňovat pravdivost historie (smysl událostí z hlediska vztahů mezi lidmi a Bohem) za přesnost v jejím líčení (pouhou rekonstrukci vnějších faktů)

2.2.2.4. Pravdivost Bible a literární druhy

Pravdivost Bible úzce souvisí se zjištěním úmyslu autora a zde hrají nezanedbatelnou roli literární druhy, jichž bylo použito: způsoby vyjadřování, obvyklé v určité době a v určitém prostředí, řídící se fixními pravidly a mající specifický obsah i cíl

Inspirace připouští jakýkoli literární druh, pokud neprotiřečí Boží pravdivosti a svatosti; literární druhy lze určit až po pečlivém, odborném studiu; Bůh použil, prostřednictvím svatopisce, literárních druhů k názornějšímu zjevení sebe sama

Literární druhy je možno různě třídit - L. Alonso Schökel navrhuje pět skupin literárních druhů ve SZ: lidová poezie, oficiální próza, vyprávění, prorocká literatura a sapienciální druhy

2.2.3. Svatost Bible

Posvátné knihy podávají správnou mravní nauku a naopak jsou prosté mravního omylu - přestože jednání biblických postav se svatostí vždycky nevyznačuje, úsudek svatopisce o něm je v každém případě mravně dobrý

2.2.3.1. Mravní dokonalost Starého a Nového zákona

I po mravní stránce představuje Starý zákon přípravu na Nový - ten stojí mravně výš, ale rozdíl se netýká podstaty, nýbrž jen stupně

2.2.3.2. Mravní dokonalost v některých konkrétních otázkách

Jde o jednání pohoršlivé, s mravními zásadami neslučitelné (kletby, smilstvo, polygamie, války apod.) - Bůh se ujímá lidí, aby je z mravní nízkosti trpělivě vedl až k vrcholu, k mravnímu ideálu, který ztělesňuje a jemuž učí Ježíš Kristus

2.2.4. Aktualizace a inkulturace biblického poselství

DV 14 a 21 zdůrazňují jednak dynamický aspekt (nepomíjející hodnotu) Písma, jednak aspekt jeho stability (neměnný charakter) - obojí je základem aktualizace a inkulturace

Aktualizace značí částečné oddělení biblického poselství od jeho historických vazeb na minulost a přenos do přítomnosti; aktualizace je možná, ba dokonce nutná, musí respektovat dynamismus Bible jako celku, realizuje se díky živé tradici, ale nesmí být vedena pouhou libovůlí

Inkultura znamená šíření Božího slova přes hranice kultur tak, aby dosáhlo ke všem lidem (prostorová dimenze aktualizace); hlavní fáze inkulturace tvoří překlad Písma do vlastního jazyka, interpretace Božího slova a jeho proniknutí do všech životních sfér

3. KÁNON POSVÁTNYCH KNIH

3.1. Základní pojmy

Biblický kánon - od 3. stol. po Kr. označení oficiálního seznamu inspirovaných knih (z řec. "měřítko")

Kanonicita a inspirace - termíny, které se kryjí (všechny kanonické knihy jsou inspirované), ale také se liší (inspirace vypovídá o božském původu knih, kanonicita o jejich uznání ze strany církve)

Kritérium kanonicity v katolické církvi - podle DV je kánon znám z posvátného podání (údaj faktický - historická skutečnost - i věroučný - rozhodující úloha apoštolské tradice)

Existence eventuálních inspirovaných knih, které se ztratily - vzhledem k rozsahu danému tradicí od apoštolské doby nelze kánon ani redukovat ani rozšiřovat

Proto- a deuterokanonické knihy - termíny vyjadřující pouze dobu, kdy byly knihy definitivně zařazeny do kánonu, nikoli stupně jejich kanonicity (ve SZ rozdíl mezi kánodem katolickým a židovským resp. protestantským)

Apokryfní knihy - (z řec. "skrytý") mají příbuzné rysy s knihami kanonickými, ale do kánonu nebyly pojaty (v protestantské terminologii se tak označují naše knihy deuterokanonické, tj. Bar, Tob, Jdt, Sir, Mdr, 1 a 2 Mak, deuterokan. části Est a Dan)

Agrafa - výroky, které část tradice připisuje Ježíši Kristu, ale neuvedené v kanonických evangeliích

3.2. Historie kánonu Starého zákona

Kánon SZ převzala církev od Krista a apoštolů, kteří se zřejmě drželi židovské tradice - vyvstává však otázka rozdílu mezi židovským a katolickým kánodem

3.2.1. Kánon Starého zákona v prostředí židovském

Kánon SZ se utvářel postupně a zřejmě dost složitě - na začátku křesťanské éry asi existovaly dvě sbírky: palestinská (hebr. kánon užšího rozsahu - Tóra, Proroci a Spisy) a alexandrijská (řecký

překlad - LXX - s deuterokanonickými knihami a několika dalšími, které později nebyly zahrnuty ani do křesťanského kánonu, např. 3. knihou Ezdrášovou, 3. a 4. Makabejskou, Žaltářem Šalomounovým), ovšem hranice mezi nimi nebyla nijak ostrá; i v Palestině byly deuterokanonické knihy ctěny a uznávány za posvátné

Po r. 70 (zničení chrámu) se dominující farizejská strana (s centrem v Jabne) přiklání k hebrejskému kánonu; důvody - starobylý ráz knih (doba sepsání do Ezdráše), jazyk a místo vzniku (hebrejšтина, Palestina), duch blízký farizejské náboženské praxi; navíc sehrála svou roli též polemika s křesťanstvím a s židovskými sektami

3.2.2. Starozákonní kánon v rané církvi

Bibli mladé církve se stala LXX (řečtina byla blízká helénským žido- i pohanokřesťanům, navíc tento překlad do jisté míry usnadňoval návaznost NZ), tedy kánon obsahující i knihy, které Židé nepřijali; později (ve 2. a 3. stol.) kontakty s židovským prostředím, hlavně na Východě, vyvolaly u části církevních otců příklon k užšímu kánonu (sv. Atanáš, sv. Jeroným); část zůstává věrná kánonu širšímu (sv. Jan Zlatoústý, sv. Augustin)

3.3. Rozhodnutí církve ohledně biblického kánonu

Nejprve na plenárních afrických synodách (393 Hippo, 397 a 419 Kartágo) - výraz přesvědčení univerzální církve, později se připojuje i Východ

3.3.1. Dogmatická definice kánonu na tridentském koncilu

Proti protestantům stanoví Tridentský koncil 1546 definitivně rozsah kánonu závazný pro katolíky (s úplným výčtem knih), stvrzuje jejich stejnou autoritu a uvádí dvě kritéria - užívání v liturgii a přítomnost knih ve Vulgátě

3.3.2. Znovupotvrzení a vývoj tridentské definice

I. i II. vatikánský koncil přejímají definici kánonu - DV navíc podtrhuje úlohu posvátného podání a iniciuje studium vnitřní artikulace kánonu (vztah SZ a NZ apod.)

3.4. Biblický kánon v některých křesťanských vyznáních

3.4.1. Kánon v protestantské teologii

Nejednota v této otázce pramení z rezignace protestantů na princip tradice a magistéria; kritéria kanonicity jsou různá - vnitřní svědectví Ducha sv., spásné účinky posvátných knih (Kalvín), obsah a forma vzhledem k principu "sola fides" (Luther) - převládá jednoznačně subjektivní hledisko

3.4.2. Kánon ve východních církvích

Některé mají starozákonní kánon bez deuterokanonických knih (řecká a ruská), jiné k úplnému kánonu připojují některé apokryfy (koptická, etiopská, arménská); kánon syrské církve se shoduje s katolickým

3.5. Starozákonní apokryfy

Vznikaly v intertestamentárním období a sledovaly dva hlavní cíle- povzbudit k naději (apokalyptické spisy podnícené pronásledováním) a upevnit tradice náboženského života mezi židy (důvodem byl namnoze neblahý vliv helénismu)

Starozákonní apokryfy možno rozdělit na dějepisné (Kniha jubilejí, 3. Ezdrášova, 3. Makabejská, Aristeův list), naučné (4. Makabejská, Modlitba Manasesova, žaltář Šalomounův, Šalomounovy ódy, Závěť dvanácti patriarchů) a prorocké (Kniha Henochova, Sibylina proroctví, Nanebevzetí Mojžíšovo, 4. Ezdrášova)

4. HISTORIE TEXTU STARÉHO ZÁKONA

4.1. Starozákonní jazyky, písmo a psací materiál

4.1.1. Starozákonní jazyky

Hebrejštiny - semitský jazyk severozápadní skupiny; jejímu vzniku předcházelo několik vývojových forem, které lze souhrnně označit jako kananejština - eblajština (2. pol 3. tis. př. Kr.), ugaritština (1. pol. 2. tis. př. Kr.), jazyk dopisů z El-Amarna (14. stol. př. Kr.)

3 hlavní vývojová stadia biblické hebrejštiny - 1) cca 1200-1000 př. Kr. - nejstarší starozákonní texty (např. Debořina píseň); 2) cca 1000-586 př. Kr. - "zlatý věk" hebrejštiny (např. nejstarší části Iz); 3) 586-2. stol. př. Kr. - pozdní fáze (vlivy aramejské a řecké)

Aramejštiny - semitský jazyk příbuzný hebrejštině; počátky snad v části amorejské migrace kolem r. 2000 př. Kr. - tzv. protoaramejci; v 1. pol. 1. tis. př. Kr. se stává aramejštiny úřední řečí celého Předního Východu - po babylónském zjetí začne jako hovorový jazyk pomalu vytlačovat hebrejštinu (ta se posléze stane jen řečí liturgickou a jazykem vzdělanců)

Převážná většina SZ v originále napsána hebrejsky - aramejsky pouze malá část (Gn 31,47; Jer 10,11; Ezd 4,8-6,18; 7,12-27; Dan 2,4-7,28)

Hlavní charakteristické rysy starověkých semitských jazyků - základní význam slova je dán kořenem (skupinou 3 souhlásek, z níž se odvozuji všechny gramatické tvary); skloňování je nahrazeno předložkami nebo speciálními vazbami; přivlastňování se vyjadřuje příponami

Sloveso označuje v první řadě nikoli čas, nýbrž vid (dokonavost a nedokonavost); větná skladba je jednoduchá (bez složitých souvětí); slovník není příliš bohatý kvantitativně, ale kvalitativně (široké významové spektrum); vyjadřování je konkrétní, až zemité, ale též barvitě a schopné vystihnout jemné psychologické odstíny

Řečtina - tzv. "obecné nářečí", tj. forma helénistické řečtiny, rozšířená u národů vých. Středomoří po Alexandru Velikém (od konce 4. stol. př. Kr.); ve SZ byly původně řecky napsány jen Mdr a 2 Mak - všechny deuterokanonické knihy se však dochovaly jen v řečtině

4.1.2. Písmo a psací materiál

Písmo - v Kanánu (konkrétně při syropalestinském pobřeží) bylo v 1. pol. 2. tis. př. Kr. vynalezeno hláskové písmo: obrovské zjednodušení oproti komplikovanému klínovému písmu

slabičnému (zajímavou kombinaci těchto 2 typů představuje ugaritská klínová abeceda asi z 15. stol. př. Kr.); hebrejská abeceda má 22 (souhláskových) znaků, text se píše zprava doleva

Vývojové fáze kananejského resp. hebrejského písma dokládá velké množství archeologických nálezů mimobiblických textů - protosinajské písmo, blízké piktogramům (cca 1500 př. Kr.), kananejské resp. fénické (cca 1400-1000 př. Kr.), starohebrejské, hranaté (1. pol. 1. tis. př. Kr.), aramejské, zaoblenější (od 5. stol. př. Kr.), klasické hebrejské, tzv. kvadrátní (od 3. stol. př. Kr.)

Psací materiál - kámen, ve formě obelisků nebo desek (sloužil v nejstarších dobách k vytesávání důležitých dokumentů), tabulky, buď dřevěné (potažené vrstvou vosku, do níž se psalo rydlem) nebo hliněné (různé velikosti), na něž se psalo zvláště seříznutým dřívkem, se spojovaly do diptycha nebo polyptycha; podobným materiálem byla ostraka (střepey, užívané ke stručným záznamům)

Papyrus - používán v Egyptě od 4. tis. př. Kr. až do 7. stol. po Kr. a běžně rozšířen po celém starověkém orientě; vyráběl se z proužků dužiny šáchoru papírodárného (*Cyperus papyrus* - tehdy hojný zvláště v nilské deltě), které se položily ve 2 vrstvách napříč přes sebe, slepily a slisovaly; představuje materiál sice křehký, ale v suchu uchovatelný po dlouhou dobu

Pergamen - užívání doloženo v Babylónii už na poč. 2. tis. př. Kr.; byla to zvláštním postupem upravená (tj. změkčená, očištěná, napnutá a vyhlazená) oslí, ovčí nebo kozí kůže, která jakožto cenný materiál sloužila k důležitým záznamům

Pergamen i papyrus se nejdříve natáčely na hůlku, čímž vznikaly svitky (u papyrových dosahovala délka až 10 m), popsané zpravidla jen na vnitřní straně; od 1. pol. 2. stol. po Kr. se objevuje kodex - papyrové či pergamenové listy úsporně popsané v několika sloupcích po obou stranách a na hraně spojené, takže několik dvojlistů vytvořilo sešit a několik sešitů knihu

4.2. Dějiny hebrejského textu SZ a příslušné rukopisy

Jelikož nemáme autografy (prvopisy) žádného biblického textu, jsme odkázáni pouze na opisy, které obsahují velké množství variant; ty se však v naprosté většině případů týkají jen gramatické a stylistické formy – biblickým textům chybí sice integrita kritická, ale nikoli dogmatická, tzn. že nauka v nich obsažená se uchovala neporušená

V dějinách hebr. textu SZ lze rozlišit 3 období: od prvopočátku do 1. stol. po Kr.; od 2. do 5. stol. po Kr.; od 6. do 10. stol. po Kr.

4.2.1. Prvé období

Existuje mnoho rukopisů s relativně velkou variabilitou textu, který je psán pouze v souhláskách; zdá se však, že krystalizují 3 hlavní typy textů: premasoretský, Samaritánský Pentateuch a text, který zřejmě sloužil jako předloha pro LXX

Doklady všech těchto typů byly nalezeny v jeskyních blízko Qumránu při severozápadním okraji Mrtvého moře; až do r. 1947 byl nejstarším fragmentárním biblickým rukopisem papyrus Nash, nalezený v Egyptě (úryvky z Dt ze 2. stol. př. Kr.); po náhodném objevu r. 1947 začíná průzkum 11 qumránských jeskyní, který vynesl na světlo množství rukopisů (asi z 1/4 biblických), datovaných mezi 3. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr.

Rukopisy zřejmě ukryli do jeskyní členové komunity esénů sídlící v Qumránu a zlikvidované Římany v r. 68 po Kr.; mezi nalezenými biblickými rukopisy jsou zlomky všech protokanonických knih kromě Est a z deuterokanonických Tob a Sir; nejznámějším qumránským rukopisem je zachovalý svitek Iz

Kromě Qumránu stojí za zmínku rukopis nalezené ve Wádí Muraba'at při Mrtvém moři – útočišti vzbouřenců za Bar Kochbova povstání v l. 132-135 po Kr. (např. svitek 12 malých proroků) a rukopisy z Masady – býv. pevnosti Heroda Vel. na skalním ostrohu poblíž Mrtvého moře, kde se až do r. 73 po Kr. bránila skupina odbojných židů proti Římanům (např. hebr. svitek Sir)

Zmíněné nálezy mají pro poznání dějin hebr. textu SZ nesmírný význam nejen tím, že nás výrazně přibližují době, kdy tyto dějiny začínají, ale především jako doklad faktu, že text, který dnes máme v rukou je autentický – dochoval se nám od nejstarších dob bez podstatných změn

4.2.2. Druhé období

Od 2. do 5. stol. po Kr. se prací zákoníků (sóferím) ustaluje jednotná podoba souhláskového textu; tito židovští učenci shromažďují dochované biblické rukopisy, provádějí systematickou selekci rukopisů určitého (premasoretského) typu a opatřují biblický text vysvětlivkami nejasných míst - začínají tedy provádět jeho kritickou recenzi; dotyčná selekce ovšem způsobila, že rukopisy z tohoto období prakticky chybí

4.2.3. Třetí období

Masoreté (tradenti) v rabínských školách navazují na práci zákoníků jednak tím, že ustalují i výslovnost textu – konsonantní text vokalizují (ze dvou punktačních systémů se oproti supralineárnímu babylónskému prosadil sublineární palestinský z tiberiadské školy), jednak připojením celé řady poznámek (např. o počtu veršů, slov apod.), které tvoří kritický aparát zvaný masora (finalis, marginalis – magna, parva); záměrem je co nejvěrnější uchování a fixace biblického textu

Z rukopisů, které jsou vesměs dílem rodiny Ben Ašerů, lze uvést Káhírský kodex z 9. stol., obsahující Pozdější proroky, Aleppský kodex (podle syr. města Aleppo, kde byl až do požáru v r. 1948 uchováván – dnes v Jeruzalémě) z 10. stol., obsahující celou Hebr. Bibli, a Petrohradský kodex z poč. 11. stol. – nejzachovalejší biblický rukopis z masoretského období, který je podkladem dnešních kritických vydání Hebr. Bible

4.3. Starověké překlady SZ a nejvýznamnější rukopisy

4.3.1. Překlady řecké

Nejstarší je LXX, vzniklá v Alexandrii pro účely řecky mluvící židovské diaspory ve 3.-1. stol. př. Kr. (srov. legendární zprávu apokryfního Aristeova listu); nejlépe je přeložen Pentateuch a dějepisné knihy; LXX znamená i kulturní a teologickou transpozici SZ (např. překlad hebr. JHVH řec. Kyrios, vysvětlující glosy, vyhýbání se antropomorfismům); LXX se stala v 1. stol. po Kr. pro svou jazykovou blízkost Biblí rané církve

Kromě zlomků z Qumránu (dokazujících užívání LXX i v Palestině) a egyptských papyrů Chester Beatty (ze 2.-4. stol. po Kr., v Dublinu) patří k nejdůležitějším rukopisům majuskulní kodexy obsahující rovněž NZ – Vatikánský (B, ze 4. stol. po Kr., ve vatik. knihovně), Sinajský (א, ze 4. stol.,

objevený K. von Tischendorfem 1844 a 1859 v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, dnes v Londýně), Alexandrijský (A, z 5. stol., v Londýně), Efrémův (C, z 5. stol., ve 12. stol. přepsán traktáty sv. Efréma, dnes v Paříži)

Jako reakce na přijetí LXX křesťany vznikají ve 2. stol. po Kr. v židovském prostředí další překlady – Aquilův (až otrocky doslovný), Theodotionův (volnějši, bližší LXX), Symmachův (spojuje Aquilovu věrnost hebr. textu s jazykovou ušlechtilostí Theodotiona)

V křesťanském prostředí vznikají recenze LXX (potřeba recenze je dána množím chyb v opisech) – Origenes ve 3. stol. vytváří pro polemiku se židy Hexaplu, kde v 6 paralelních sloupcích porovnává hebr. text, též přepsaný řec. písmeny, Aquilu, Symmacha, LXX, Theodotiona; ze 3. stol. pochází též Hesychiova recenze (rozšířená v Egyptě) a Lukianova (rozšířená v M. Asii)

4.3.2. Aramejské targumy a Samaritánský Pentateuch

Volné překlady (někdy spíše parafráze) hebr. textu do aramejštiny, vzniklé pro potřeby aramejsky mluvících židů v Palestině (počínaje poexilní dobou), zpočátku tradované ústně v synagogách, později (cca od 1. stol. po Kr.) zapsané – nejvýznamnější je Onkelův targum k Pentateuchu (z 1. či 2. stol. po Kr., pís. podoba z 5. stol.) a targum Jonathana ben Uzziela k Prorokům (pís. podoba asi ze 6. stol.)

Hebr. Pentateuch v osobitě samaritánské verzi byl koncem 1. stol. př. Kr. přeložen do samaritánského dialektu, blízkého aramejštině

4.3.3. Latinské překlady

Pro latinsky mluvící křesťany v sev. Africe a na Apenin. poloostrově byla ve 2.-3. stol. po Kr. přeložena celá Bible ze LXX do latiny; existovaly zřejmě 2 verze starolatinšského překladu (Vetus Latina) – africká a evropská; dochovány jen ve zlomcích a v citátech círk. Otců, kritické vydání připravují v současnosti benediktini z Beuronu

Revizí značně rozrůzněných lat. překladů pověřil koncem 4. stol. papež sv. Damasus svého sekretáře sv. Jeronýma (347-420), který po Damasově smrti pokračuje v práci v Betlémě; reviduje starolat. verzi NZ a Žaltáře, verzi LXX a Theodotiona v deuterokan. částech Est a Dan, z hebr. překládá všechny protokan. knihy, z aram. Tob a Jdt; jazykově se přizpůsobuje zčásti lidovému rázu starolat. překladu, ale jeho latina je plynulá a elegantní, jednoduché hebr. věty vyjadřuje souvětími, stejné výrazy synonymy, nejkvalitněji jsou přeloženy dějepisné knihy

NZ převzat velmi brzy, SZ se však prosazoval dosti těžko, 200 let se zároveň používala Vetus Latina, až zač. 7. stol. preferuje Jeronýmův překlad v Římě sv. Řehoř Vel.; od té doby se stává obecně rozšířeným a užívaným – Vulgata; velké množství variant v opisech si vyžádalo několik revizí (ve středověku Alkuinova či revize paříž. univerzity) Trident. koncil rozhoduje r. 1546 o vydání opravené Vulgaty – dochází k tomu však až za Sixta V. r. 1590 (Vulgata Sixtina) resp. definitivně za Klementa VIII. 1592 (Vulgata Sixto-Clementina)

Trident. koncil zároveň r. 1546 dekretem Insuper prohlašuje Vulgatu za překlad z juridického hlediska autentický, tj. spolehlivý co do víry a mravů a jako takový vhodný k veřejnému užívání (v rámci latinských překladů, vzhledem k latině jakožto oficiálnímu jazyku církve)

Mezi nejvýznamnější rukopisy Vulgaty patří Amiatinský kodex ze 6. stol. (původně v klášteře na hoře Amiato u Sieny, dnes ve Florencii); kritickým vydáním Vulgaty, které má s maximální přesností zrekonstruovat původní Jeronýmův překlad, pověřil sv. Pius X. r. 1907 benediktiny na Aventinu v Římě

Od tohoto díla je třeba odlišit tzv. Neovulgatu, která sice vychází ze Sixto-Klementinské Vulgaty, ale představuje její dalekosáhlou revizi na základě novějších poznatků biblických věd – tam, kde se Vulgata liší od originálního hebr. textu či ho nepřesně vystihuje; Neovulgata vyšla r. 1979 s předmluvou Jana Pavla II. jako výsledek práce komise ustavené Pavlem VI. r. 1965

4.3.4. Překlady syrské a koptické

V Sýrii (území na sever a severovýchod od Palestiny, kam se křesťanství rozšířilo už v apoštol. době) byly ve 2. stol. po Kr. přeloženy posv. knihy do místního jazyka – syrského dialektu aramejštiny; překlad byl pořízen z originálu a brzy byl všeobecně užíván – odtud jeho jméno: Pešitta, tj. “obecná” (syrská Vulgata); nejstarší kodex Pešitty je ze 6. stol., uložen v Londýně; při pozdějším rozdělení syr. církve na část monofysitskou a nestoriánskou vzniklo i dvojí podání Pešitty

Ve 3. stol. v Egyptě (tehdejší kolébce mnišství) začínají vznikat překlady Písma sv. do koptštiny (arab. Qupt odvozeno z řec. Aigyptos); byly pořizovány ze LXX, a to v několika dialektech podle příslušných oblastí (např. severní – bohairický, jižní - sahidický)

4.3.5. Překlady staroslověnské a české

Nepatří mezi starověké – pro své poměrně pozdní datum vzniku nemají pro textovou kritiku tak velký význam, ale jsou důležité pro brzké rozšíření Bible ve slovan. oblasti; sv. Cyril a Metoděj přinášejí na Moravu překlad evangelií v lidové slovanské řeči a na Moravě překládají (převážně z řečtiny) žaltář a knihy čtené při liturgii; sv. Metoděj na sklonku života údajně přeložil celé Písmo sv. (kromě 1 a 2 Mak); ze staroslověn. překladu dochována evangelia v hlaholských kodexech z 11. stol.

Formace češtiny jako samostatného jazyka si vyžádala brzy též český překlad – ve 12. stol. zřejmě už existoval překlad evangelií, žaltáře a dalších bohoslužebných textů; ve 14. stol. shromáždí uje dotud pořízené překlady první kompletní český biblický rukopis: Bible Leskovecko-Drážďanská (shořela r. 1914 v Lovani); zač. 15. stol. vznikají další rukopisy: Bible Litoměřicko-Třeboňská, Hlaholská a Olomoucká

Po vynálezu knihtisku vychází velmi brzy NZ, žaltář a r. 1488 kompletní Bible Pražská (spolu s Kutnohorskou z r. 1489 jediná slovanská biblická inkunábule); mezníkem v českých překladech je Kralická Šestidílka – dílo Jednoty bratrské z let 1579-1594; jde o překlad z orig. jazyků po stránce jazykové dosti kvalitní; v 17. a 18. stol. vzniká v katol. prostředí Bible Svatováclavská – překlad 3 jezuitů z Vulgaty, literárně souměřitelný s Biblí Kralickou; katolické překlady SZ ve 20. stol. – Hejčlův, Hegerův, Bognerův (kompletní jen knihy rozjímavé a prorocké); významným plodem ekumenické spolupráce je Český ekumenický překlad celé Bible z r. 1979

5. HERMENEUTIKA

Nauka o správném výkladu (tlumočení) Písma sv., jejíž teoretické závěry uvádí do praxe biblická exegeze; dělí se na noematiku, heuristiku a proforistiku

5.1. Noematika

Nauka o smyslech Písma sv. (viz VBC, II. kap. B) – problémem je, zda smysl biblického textu je jediný (teze historicko-kritické exegeze), nebo je nutno počítat s polysémií (stanovisko středověké exegeze, ale také novější lingvistiky a filozofické hermeneutiky)

5.1.1. Literární smysl

Základním smyslem je v každém případě smysl literární, slovní (nezaměňovat s literalistickým, doslovným) – ten, který byl přímo vyjádřen inspirovanými lidskými autory (a tedy samozřejmě obsažený i v záměru Boha jako hlavního autora)

Literární smysl může být jak vlastní (vyplývající bezprostředně z významu slov) tak i přenesený (je-li slov užit jako metafor – např. výzva k bdělosti v Lk 12,35); lze jej zjistit přesnou analýzou textu zasazeného do příslušného literárního a historického kontextu

Literární smysl je v podstatě jeden, ovšem svatopisec se také může odvolávat na více rovin skutečnosti najednou (často v Jan) anebo božská inspirace vede lidský výraz, který má zdánlivě jeden smysl, tak, aby dosáhla dvojznačnosti (srov. Jan 11,50)

Literární smysl mnoha (zejména SZ) textů je třeba vidět v dynamické perspektivě – nevyčerpává se v historické situaci, v níž byl vysloven nebo zapsán, nýbrž je otevřen dalšímu vývoji vzhledem k novým okolnostem, které ho v procesu relecture novým způsobem osvětlí a rozšíří

5.1.2. Duchovní a plnější smysl

Duchovní smysl v pojetí křesťanské víry je smysl vyjádřený biblickými texty, pokud se čtou pod vlivem Ducha sv. v kontextu Kristova velikonočního tajemství a nového života, který z něj vyplývá (např. příslib 2 Sam 7,12-13 ve vztahu ke vzkříšenému Kristu: Řím 6,9)

Duchovní smysl se nutně nemusí lišit od literárního – pokud se dotýčný text vztahuje přímo ke Kristovu velikonočnímu tajemství (nejčastěji v NZ, ale porůznu také v SZ); je-li zde rozlišení, pak literární smysl vždy zůstává základem smyslu duchovního (mezi oběma existuje zároveň kontinuita i přechod z nižší roviny skutečnosti na vyšší) – kristologický výklad nelze aplikovat libovolně ve všech detailech, aniž by se zabředlo do nepřijatelného alegorizování a subjektivních spekulací

Zvláštním aspektem duchovního smyslu je aspekt typologický – určité osoby, věci nebo události se stávají předobrazy (typy) osob, věcí a událostí, které představují jejich naplnění (antitypy) – typologický aspekt, jelikož je zpravidla vyjádřen v samotném Písmu (např. Gn 4,10 a Žid 11,4 resp. 12,24), je třeba považovat za autentický biblický smysl

Plnější smysl (sensus plenior) je hlubší smysl textu zamýšlený Bohem, ale lidským autorem přímo nevyjádřený - svatopisec je tedy Bohem veden tak, že vyjádří určitou pravdu, jejíž hloubku sám nechápe

Plnější smysl lze identifikovat buď ve světle jiných biblických textů, které jej užívají (tzn. že jde o smysl, který dává pozdější svatopisec nějakému staršímu biblickému textu tím, že jej uvádí v novém kontextu: např. prorocství Iz 7,14 v Mt 1,23), anebo ve světle autentické naukové tradice či koncilní definice (např. definice dědičného hříchu formulovaná Trident. koncilem a interpretující Řím 5,12-21)

Mezi uvedenými biblickými smysly existuje vzájemný vztah – plnější smysl se rovná duchovnímu tehdy, když se duchovní liší od literárního

5.2. Heuristika

Nauka o způsobech, jak nalézt smysl Písma sv. čili o principech jeho správné interpretace; dva základní principy (vzaté z patristické tradice) uvádí DV 12: 1) Bůh mluvil v Písmě sv. skrze lidi lidským způsobem; 2) Písmo sv. je třeba číst a vykládat v témže Duchu, ve kterém bylo napsáno; první z těchto principů se (při plném respektování Písma jako Božího slova) zaměřuje více na lidskou, druhý na božskou stránku Písma

5.2.1. Heuristické důsledky lidského způsobu Boží řeči

Z prvního principu vyplývá, že k nalezení smyslu Písma sv. lze právem použít různých metod a přístupů aplikovaných při zkoumání profánních literárních děl (viz VBC, I. kap.); metoda představuje komplexní soubor vědeckých postupů, kdežto přístup je zkoumání ze specifického hlediska; diachronní metody objasňují biblický text s ohledem na jeho historický vývoj, kdežto synchronní metody berou text v jeho současné podobě

Kromě diachronní historicko-kritické metody se VBC zmiňuje o novějších (synchronních) metodách literární analýzy (rétorická, narativní, sémiotická analýza), o přístupech k Písmu založených na tradici (přístup kanonický, přístupy dané židovskými výkladovými tradicemi, přístup daný dějinami působnosti textu), o přístupech humanitních věd (přístup sociologický, přístup kulturní antropologie, přístupy psychologické a psychoanalytické) a o přístupech kontextuálních (přístup liberacionistický a feministický); u všech těchto metod a přístupů oceňuje VBC jejich přínos, ale varuje před jejich úskalími (žádnou metodu ani přístup proto nelze absolutizovat); fundamentalistickou četbu jednoznačně odmítá jako zásadně mylnou

Za základní a nepostradatelné východisko ostatních metod a přístupů považuje VBC historicko-kritickou metodu, postupující od textové kritiky (rekonstrukce biblického textu, která by se maximálně blížila jeho původnímu znění) přes jazykový rozbor (morfologie, syntax, styl, sémantika), literární kritiku (vymezení samostatných textových jednotek a zkoumání vnitřní koherence textů), kritiku literárních druhů (stanovení k jakému literárnímu druhu text patří, v jakém prostředí vznikl a k jakému účelu byl vytvořen), kritiku tradic (zařazení textu do různých proudů tradic v jejich historickém vývoji) až k syntetizující kritice redakce (studium změn, jimiž texty prošly, než se ustálily ve své konečné podobě), příp. ke kritice historické (určení historického významu textu v moderním slova smyslu)

Historicko-kritická metoda napomáhá lepšímu pochopení a výkladu literárního smyslu Písma, ovšem omezuje se pouze na historické souvislosti vzniku textu (aniž by brala v úvahu jeho další potenciální významy)

5.2.2. Heuristické důsledky biblické inspirace

Interpretace Písma v Duchu sv. znamená spojení objektivní dimenze inspirace (působení Ducha sv. při sepisování posvátných knih a v církvi vůbec) s dimenzí subjektivní (působením v srdci jednotlivého čtenáře); tato interpretace nutně předpokládá víru (vzhledem k nadpřirozené povaze Písma sv. i vzhledem k oslabené schopnosti hříšného člověka poznávat pravdu) a morální ryzost (úsilí o svatost odpovídající svatosti interpretovaného textu – v tomto úsilí hraje důležitou roli modlitba)

S interpretací Písma v Duchu sv. těsně souvisí další hermeneutická kritéria (viz DV 12): jednota Písma sv., tradice a analogie víry; jednota Písma sv. umožňuje při výkladu nejasných míst použít pravidla víry čerpaného z jasnějších pasáží a odhaluje hluboký vztah existující mezi některými staršími a novějšími biblickými texty v rámci postupujícího Božího zjevení

Tradice (tvořená živým působením všech orgánů tajemného těla církve, uvedených v DV 8) je nezbytným kontextem, do něhož musí být správná interpretace zasazena, a k tomuto kontextu patří rovněž analogie víry, která nejen vylučuje interpretaci odporující celku zjevených pravd, ale také pozitivně naznačuje interpretační horizont, který danému textu nejlépe odpovídá

Magistérium se k závazné interpretaci určitého biblického textu může vyjádřit buď přímou pozitivní definicí (např. NZ texty obsahující ustanovení svátostí byly jako takové definovány Tridentským koncilem), přímou negativní definicí (např. zamítnutí utrkvistického výkladu Jan 6,54 Trident. koncilem) nebo citacídotyčného textu jako důkazu či podkladu při definování určité nauky (např. citace Gn 3,15 při vyhlášení dogmatu o nanebevzetí Panny Marie)

5.3. Proforistika

Nauka o konkrétních formách výkladu Písma sv. – ty lze podle jejich charakteru a adresátů rozdělit na odborné a pastorační; nezbytným základem je kvalitní překlad Písma sv. věrný originálu a zároveň využívající bohatství vlastního jazyka (volné převedení biblického textu představuje parafráze)

K hlavním odborným formám interpretace patří souvislé komentáře (jejich populární, zjednodušenou alternativou jsou glosy k jednotlivým veršům) biblicko-teologické syntézy a monografické studie

Mezi pastorační formy je třeba počítat na prvním místě homilii (vzhledem k tomu, že liturgie shromážděné církevní obce je prvořadým místem, kde se Boží slovo hlásá a kde se mu naslouchá, a vzhledem k tomu, že stůl Božího slova je spolu se stolem eucharistickým v obnovené liturgii zvlášť bohatě prostřen), dále katechezi, lectio divina a různé způsoby biblického apoštolátu (viz podrobněji VBC, IV. kap. C); DV 25 také vřele doporučuje soukromou četbu Písma, nejen těm, kdo se v církvi věnují službě slova, ale všem věřícím, aby tak získali “nesmírně cenné poznání Ježíše Krista” (Flp 3,8)

6. DĚJINY IZRAELE

6.1. Země Úrodného půlměsíce

Staroorientální civilizace se soustřeďují na území, které kvůli dostatku srážek, příp. vodě z protékajících řek umožňuje zemědělství; jde o území tvaru půlměsíce, sahající od Egypta po Mezopotámii; Kanán leží uprostřed mezi těmito dvěma starověkými velmocemi, tzn. v oblasti neustálého střetu jejich zájmů

6.1.1. Egypt

Egypt představuje poměrně úzké (5-25 km) a dlouhé (cca 1200 km) pásmo kolem Nilu, který přináší každoročně na podzim úrodné náplavy; toto pásmo je z obou stran obklopeno pouštěmi, pouze na jihu hraničil Egypt s dalším obydlým územím

Kolem r. 3000 spojil král Menes Dolní a Horní Egypt v jednu říši; dějiny starověkého Egypta se obvykle periodizují takto: Tinitická říše (1.-2. dynastie): 2955-2635; Stará říše (3.-6. dynastie): 2635-2155; 1. mezidobí (7.-10. dynastie): 2155-1991; Střední říše (11.-12. dynastie): 1991-1785; 2. mezidobí (13.-17. dynastie): 1785-1542; Nová říše (18.-20. dynastie): 1542-1080

Období Staré říše je proslulé výstavbou velkých pyramid; ve 2. mezidobí se vlády v Egyptě zmocnili semitští Hyksové - situace, která mohla být příznivá příchodu předků Izraele; Amenofis IV. ve 14. stol. provádí náboženskou reformu (výlučný kult boha Atona) – z té doby pochází archiv nalezený v El Amarně; ve 13. stol. vyniká dlouhá vláda Ramsese II. bojujícího s Chetity – snad doba, kdy Izraelité vycházejí z Egypta; z období vlády Ramsesova nástupce Merenptaha (kolem r. 1220) pochází obelisk s první zmínkou o Izraeli

6.1.2. Mezopotámie, Malá Asie a Sýrie

Mezopotámie (seleukovský název) označuje celou rovinu, kterou protéká Eufrat a Tigris; obě řeky jsou splavné jen v posledním úseku a poblíž moře se spojují (ve starověku se možná vlévaly do moře samostatně); vzhledem k malému množství srážek se vlaha od nejstarších dob získávala zavodňovacími kanály

První známou (nesemitskou) civilizací na jihu Mezopotámie byli Sumerové (již před r. 3000) – vynálezci klínového písma, žijící v městských státech pod vládou knížat a se silným vlivem kněžské vrstvy; kolem r. 2350 byli podrobena semitskými Akkady (král Sargon), ale ti podleli asi po 200 letech vpádu barbarských Gutejců; zmatku využili Sumerové a na 100 let obnovili svou vládu – doba sumerské renesance

Počátkem 2. tisíciletí zaplavují Mezopotámii Amorité, kteří budují vlastní říši s hl. městem Babylónem; nejvýznamnějším panovníkem je Chamurapi (konec 18. a začátek 17. stol.) – známý svým zákoníkem a ovládající také město Mari na stř. Eufratu (s významným archívem)

Starobabylónskou říši vyvrátili kolem r. 1530 Chetitě – národ obývající Malou Asii a mocensky kulminující ve 14. a 13. stol. (nejvýznamnějším panovníkem byl Šupiluliumaš) – při své expanzi do Sýrie narazili na Egypt a jejich bitva s Ramsesem II. skončila mírovou dohodou; Chetitě žili roztroušeni také v okolních zemích – v Gn 23 čteme o jejich přítomnosti v Kanánu a později ve 2 Sam se vyskytují v Davidově vojsku

V Mezopotámii se po období vlády barbarských Kassitů dostává kolem r. 1300 k moci Asýrie, která si podrobuje Babylón – ten zůstává kulturním a náboženským centrem; největšího rozkvětu dosahuje asyrská říše koncem 8. a v 7. stol. (Tiglatpilešar III., Sancherib, Ašurbanipal), kdy ovládne Sýrii, Palestinu a pronikne až do Egypta

Koncem 7. stol. však získal Babylón ve spojení s Médy převahu nad Asýrií (r. 612 padlo Ninive) a na více než půl století znovu ovládl Mezopotámii i oblast Sýrie a Palestiny (Nabuchodonosor); Médové získali Malou Asii (kromě Lydie), ale brzy byli přemoženi Peršany (Kyros), kteří si postupně podmanili menší okolní říše, až nakonec r. 539 snadno dobyli **oslabený Babylón**

Oblast mezi Egyptem a Mezopotámií, na severovýchod od Kanánu, označovaná později jako Sýrie, se vzhledem ke své malé úrodnosti nestala nikdy centrem velké říše; skládala se z více malých

městských států, mezi nimiž vynikl v 8. stol. Damašek, ale prakticky stále byla pod vlivem okolních velmocí

6.1.3. Kanán

6.1.3.1. Geografie

Jméno nejistého původu (svažující se země, nebo země purpuru?), které označovalo oblast ohraničenou na západě Středoziemním mořem, na východě Jordánem, na jihu negebskou pouští, na severu masivem Hermonu (předizraelský Kanán zahrnoval i fénickou pobřežní oblast); v 5. stol. se (u Hérodota) vyskytuje poprvé jméno Palestina – země Filišťanů

Reliéf krajiny je značně členitý – pobřežní rovina pozvolna přechází ve střední horské pásmo, táhnoucí se od severu k jihu a na východě prudce spadající do údolí Jordánu, který protéká Genezaretským jezerem a ústí do Mrtvého moře; nejúrodnější je Jizreelská rovina – trojúhelník mezi galilejskou vrchovinou a Samařskem

S členitostí terénu souvisí též rozdíly v množství srážek – vláha přichází od moře, nejvíce prší na západní straně hor, které srážky zadržují, takže oblast kolem Mrtvého moře je velmi suchá, zajordánská vrchovina má opět dostatek vláhy; podnebí na většině území je subtropické se 2 ročními obdobími – suchým a horkým létem a deštivou zimou; kromě dešťové vody, která se odedávna zachycovala v cisternách, dávala malé množství vláhy v létě rosa

Jordán má malý spád a tvoří četné meandry, Genezaretské jezero je bohaté na ryby a dnes bohatě využívané pro zavlažování, Mrtvé moře (nejhlubší proláklina na zemském povrchu) má vysoký obsah soli a postupně vysychá; teploty v létě i v zimě jsou nejvyšší v judské poušti, léto je snesitelné v Jeruzalémě, méně při pobřeží, kde je velká vlhkost, zima v Jeruzalémě bývá sychravá a nevlídná

Klimatickými podmínkami se řídí zemědělství – v pobřežní rovině a při Jordánu se dnes pěstuje tropické ovoce, v Jizreelské rovině obilí a bavlna, na kamenitých horských svazích a v judské poušti je rozšířen chov ovcí a koz

6.1.3.2. Politická a náboženská situace před příchodem Izraele

Podle Gn 10,16 je Kanaan, praotec Kananejců, jeden ze synů Chámových – snad poukaz na egyptskou nadvládu; Gn 10,15 uvádí Kanaanovy syny, z nichž 5 je později jmenováno mezi obyvateli Palestiny, ostatní obývají fénické pobřeží a oblast Sýrie

O jazyku Kananejců svědčí jednak písemnosti nalezené v Ugaritu, jednak glosy v akkadských dopisech z El Amarny – šlo o jazyk semitský, jehož pozdější vývojovou fází byla hebrejština; Kanánem procházely stezky obchodní (fénické přístavy umožňovaly mořeplavbu, pozemní cesty spojovaly Mezopotámii, Malou Asii a Egypt) a často i válečné; ve 2. tisíciletí byl Kanán ovládnut Egyptem – jeho území bylo rozděleno do mnoha městských států, které se mezi sebou spojovaly a válčily, čas od času některé z nich získalo nad druhými převahu

O náboženství Kananejců se dozvídáme zvláště ze SZ, z hmotných archeologických nálezů v Palestině a z písemných nálezů v Ugaritu; nejvyšším bohem, stvořitelem, byl El, který však předal vládu Baalovi, mladému, mocnému knížeti, bohu plodnosti, vláhy a bouře (přívlastek Hadad);

manželkou Elovou byla Ašera, manželkou Baalovou Aštarta (Anat) – i tato ženská božstva byla spojována s plodností

Velký význam měly v kananejském náboženství mýty spjaté s vegetačním cyklem (zejména každoroční sestup Baala, zabitého Motem, do říše mrtvých, odkud byl vždy znovu Aštartou vyveden); kult se prováděl na výšinách pod posvátnými stromy a spočíval v přinášení obětí, jistou roli v něm hrála také sakrální prostituce, která měla napodobivou magií zajistit plodnost

6.2. Stručný přehled hlavních období izraelských dějin

6.2.1. Období patriarchů

Patriarchové jsou předkové Izraele – Abrahám, Izák, Jakub a jeho 12 synů, od nichž odvozovalo svůj původ 12 izraelských kmenů (je třeba vzít v úvahu velmi těsné pouto, které vážalo potomky s jejich předky); i když se mluví o praotcích jako o jednotlivcích, myslí se tím často celý početný klan

Příběhy o praotcích se odehrávají mimo tehdejší velké dějinné události mezinárodního významu, takže chybí jakýkoli opěrný bod pro jejich dataci; přesto v nich nacházíme řadu zvyklostí, které vykazují podobnost s životními podmínkami zemí předního orientu v 1. pol. 2. tisíciletí př. Kr. (neplodná manželka dá svému muži otrokyni, aby s ní zplodil syna, který je legitimním synem manželky – ustanovení známé z Chamurapiho zákoníku atd.)

Abrahámovo stěhování mohlo být součástí přílivu Amorejců nebo pozdějších Aramejců (viz Dt 26,5) kolem pol. 2. tisíciletí; praotcové patřili zřejmě k polokočovníkům, kteří chovají ovce a kozy a pobývají na rozhraní mezi pouští a trvale osídleným územím, přičemž udržují styky s usedlým obyvatelstvem

Abrahám je svým původem spjat spíše s Haranem než s Chaldejským Urem (pouze Gn 11,28); k jeho příchodu do Kanánu se váže významný náboženský obrat od polyteistické idolatrie k monoteismu – Abraháмова odpověď víry na Boží povolání

6.2.2. Exodus a Sinaj

Příchod Izraelitů do Egypta mohl souviset s invazí Hyksů nebo s pozdějšími pohyby tzv. Habiru (známých z dopisů v El Amarně) – zřejmě nízké sociální vrstvy spjaté etnickým svazkem; novela o Josefovi (Gn 37-50) neumožňuje tuto událost datovat, Ex 1 však předpokládá delší časový úsek, během něž se Jakubův rodový klan rozrostl v početný národ

Centrální osobou exodu je Mojžíš (jméno pravděpodobně egyptské), nesporná historická postava, původem Izraelita, ale s egyptským vzděláním a vazbou na Midjanity – vůdce, osvoboditel a zákonodárce, stojící u duchovních kořenů svého národa

Biblická zpráva o exodu není neutrálním faktografickým záznamem, nýbrž vyrostla ze 3 hlavních zdrojů – z vyznání víry Izraele (které se týkalo spásných Božích zásahů v minulosti), ústně tradovaných vyprávění o jednotlivých epizodách a každoroční liturgické oslavy, kdy se dávná událost ve zdramatizované podobě znovu prožívala jako přítomná

S naprostou jistotou nelze lokalizovat ani biblickou horu Sinaj (Horeb) - itinerář exodu je spíše duchovního rázu, ale stará křesťanská tradice ji ztotožňuje s Džebel Musa; událost, vztahující se

k Sinaji má stěžejní význam pro celé dějiny Izraele – jde o vyhlášení Zákona, které je součástí smlouvy mezi Hospodinem a jeho lidem (forma této smlouvy se podobá smlouvám staroorientálních vládců s jejich vazaly: plnění příkazů bylo důsledkem dobrodiní, které panovník svému vazalovi prokázal)

6.2.3. Obsazení Kanánu a doba soudců

Proces obsazení Kanánu, zachycený v Joz, je viděn z teologické perspektivy jako jednorázové vítězné válečné tažení, jímž se Izrael kompletně zmocňuje země, kterou mu Hospodin dává do vlastnictví (dobyť Jericha, Aje a 2 strategicky důležité bitvy, které znamenají ovládnutí severu a jihu)

Zmínky o neobsazených územích v Sd 1 však naznačují, že zřejmě šlo o postupné obsazování, kterého se asi neúčastnily stejnou měrou všechny kmeny (Joz věnuje největší pozornost kmenům středopalestinským, kdežto jižní kmeny mohly proniknout do Kanánu z jihu a severní kmeny snad obsadily území zprvu bez bojů)

Z archeologických nálezů zjišťujeme, že nejdříve bylo obsazeno méně přístupné horské pásmo a odtamtud byly podnikány útoky proti opevněným městům v rovině; obsazování ovšem nebylo jen akcí vojenskou, nýbrž dále se zčásti také pokojnou infiltrací prostřednictvím sňatků, smluv apod.

V době soudců (zhruba 1200-1050, tj. konec doby bronzové a začátek doby železné) ještě neexistovala politická jednota Izraele – jednotlivé kmeny nebo skupiny kmenů byly spojeny poutem náboženským (kolem několika svatyní, z nichž hlavní byla ta, ve které se uchovávala archa) a odporem proti vnějšímu tlaku (jak ze strany Kananejců – 2 klíny, které oddělovaly kmeny severní od středních a střední od jižních – tak i ze strany okolních národů – Filišťanů, Midjanitů, Amonitů atd.); soudci byli Bohem povolání vůdci, kteří izraelské kmeny vysvobozovali z cizí poroby – období jejich působení se asi vzájemně překrývala a jejich počet 12 symbolicky odpovídá počtu kmenů

6.2.4. Počátky izraelské monarchie

Konflikt s Filišťany, který vyvrcholil kolem r. 1050 bitvou u Afeku (viz 1 Sam 4), ukázal potřebu politického stmelení dosud akefálního svazku izraelských kmenů – žádost o ustanovení krále se inspirovala obdobnou institucí okolních národů; dvojí verze 1 Sam zrcadlí 2 různá prostředí a 2 různé doby – promonarchická spíše Judu a počáteční období, antimonarchická spíše sever a dobu pozdější

Saul byl více vojevůdcem odrážejícím tlak nepřátel nežli skutečným králem – jeho sídlo Gibeá bylo jen malou pevností; po jeho smrti v bitvě s Filišťany v pohoří Gilboe (přes formální volbu jeho syna Išbaala) přešla moc de facto do rukou vojevůdce Abnera; jižní kmeny si však zvolily Davida, který byl nakonec přijat i severem a stanul v čele celého národa

Davidovi se podařilo několika vítěznými válečnými taženími zajistit relativní mír, přičemž si podrobil některá okolní království, a volbou Jeruzaléma (neutrálního území), kde se usídlil a kam přenesl archu úmluvy, vytvořil politický i náboženský střed národní jednoty, k níž přispěl mj. také svým respektováním kmenové struktury

Ze sporů o nástupnictví po Davidovi vyšel vítězně jeho syn Šalomoun, proslulý svou moudrostí (alespoň část přísloví pochází z prostředí jeho dvora) a bohatstvím, které získal svou mimořádnou schopností hospodářského organizátora (svými sňatky a obchodem výrazně rozvinul také mezinárodní styky); v Jeruzalémě postavil velkolepý chrám, avšak ke konci života sám podlehl pohanským vlivům svých žen; velké daňové zatížení a pompézní styl Šalomounovy vlády vyvolaly značnou nevoli severních kmenů vedoucí k odtržení

6.2.5. Rozdělené království až do pádu Samaří

Arogance Šalomounova syna Roboama byla r. 932 podnětem k vytvoření severního, izraelského království v čele s králem Jeroboamem; důsledky rozpadu se projevíly jak v oblasti politicko-hospodářské (ztráta kontroly nad okolními národy) tak i náboženské (vzdorovitě v Danu a v Betelu)

Obě království se vyvíjela rozdílně – v izraelském se vystřídala řada dynastií (zakladateli 2 nejvýznamnějších byli Omri, který vybudoval hl. město Samaří, a Jehu, který provedl radikální náboženskou očistu), kdežto v judském se udržela dynastie davidovská (vztahy se severním sousedem byly střídavě přátelské i nepřátelské)

Nábožensky se izraelské království dostalo pod silný vliv baalismu za Achaba, který se oženil s fénickou princeznou Jezabel (tento vliv se přenesl pak i do Judska působením královny Atalji); reakcí byla horlivá aktivita proroků usilujících o obnovení čistého monoteismu (Eliáš a Elizeus); po hospodářském rozkvětu, ale též sociální nerovnosti za Jeroboama II. (pol. 8. stol.), ostře kritizované Amosem a Ozeášem, přichází úpadek za posledních rychle se střídajících králů

Asyrský král Tiglatpilezar III. zahájil r. 740 intenzivní expanzi na západ, ovládl Sýrii a jeho nástupci Salmanasar V. a Sargon II. pak oblehli a r. 722 dobyli Samaří - důvodem nebyl jen tento vnější útok, ale také značná vnitřní nestabilita; izraelské obyvatelstvo bylo deportováno do Asýrie a na jeho místo přišli cizinci – etnické i náboženské smíšení dalo základ samaritánské populaci

6.2.6. Judské království až do pádu Jeruzaléma

Také judští králové musí čelit asyrskému tlaku – Achaz se r. 732, vzdor Izaiášovu povzbuzování, raději podrobuje Tiglatpilezarovi III. (včetně náboženských důsledků), aby odvrátil hrozbu protiasyrské koalice izraelského Pekacha a damašského Rezina; Sancherib, který za vlády Ezechiášovy r. 701 oblehne Jeruzalém, odchází s nepořízenou

Po dlouhém období synkretismu (za proasyrských králů Manasse a Amona) uskutečňuje r. 622 Joziáš důslednou náboženskou reformu, inspirovanou Deuteronomií – jejími 3 hlavními principy jsou: čistý monoteismus (návrat k němu umožnilo oslabení asyrské moci), centralizace kultu (likvidace místních svatyní a výlučnost jeruzalémského chrámu), zvnitřnění náboženství (proroky zdůrazňovaný obrat od formalismu k opravdovosti projevované skutky)

Joziáš se neprozíravě postaví do cesty faraónu Nechovi, táhnoucímu na pomoc Asýrii, a r. 609 hyne v bitvě u Megidda; Necho sesadí jeho syna a nástupce Joachaze, místo něj dosadí Joachazova bratra Eljakima (Jojakima); ten se zprvu podrobí babylónskému Nabuchodonosorovi (který mezitím zlomil moc Egypta), ale brzy se mu vzepře - jeho syn Jojakin je za to odveden r. 597 při první deportaci do Babylóna

Poslední judský (Nabuchodonosorem jmenovaný) král Matanjáš (Sidkijáš) přes varování Jeremiášovo marně hledá proti Babylónu pomoc v Egyptě a podněcován svými rádci připravuje vzpouru; Nabuchodonosor zareaguje obležením Jeruzaléma, který je nakonec r. 586 dobyt, chrám zbořen a další část obyvatelstva spolu s králem odvedena do zajetí (na pustošení judského území se zřejmě podílejí svým vpádem i Edomitě)

6.2.7. Babylónské zajetí a návrat

Těžko lze určit počet deportovaných (údaje ve 2 Král a v Jer nejsou dostatečně jasné), ale v každém případě to byla elita národa; v zemi zůstala poměrně početná chudina a snad i malá část šlechty; správcem byl ustanoven Godoliáš - brzy byl však zavražděn spiklenci, kteří pak uprchli do Egypta a odvěkli s sebou proroka Jeremiáše; život ve zrušeném Judsku byl velmi tvrdý, ale snad v určité formě pokračoval i kult na troskách chrámu

Vyhnanci v Babylóně museli zřejmě robotovat na veřejných pracích, ale bydleli společně, ve svých obcích měli samosprávu a mohli se řídit vlastními zákony; někteří z nich dosáhli časem lepšího postavení a zbohatli, takže se později do vlasti nevrátili

Babylónské zajetí bylo po náboženské stránce těžkou ranou, protože chyběl chrám (zároveň s tím doléhalo pokušení připojit se k babylónskému kultu), ale místo toho se zdůrazňuje význam modlitby a znalosti Zákona – vznikají synagogy, ve kterých působí učitelé zákona; v posílení náboženské identity hraje důležitou roli zachování sabatu a obřizka: tím jsou dány základy judaismu; v exilu jsou činní i proroci Ezechiel a Deuteroizaiáš

Perský král Kýros r. 539 dobývá Babylón (poslední babylónský král Nabonid pobýval v Arábii a vládu ponechal svému synu Belsazarovi) a následujícího roku dovoluje svým ediktem Židům návrat, vrací jim uloupené chrámové nádoby a přispívá na obnovu chrámu – jde o projev prozřavé perské politiky, vyznačující se velkou tolerancí k podrobeným národům; jen část Židů se vrací, a to v několika skupinách (jednu z nich vede Zorobábel, Peršany asi pověřený správou jeruzalémské obce)

6.2.8. Poexilní období

Po počátečním nadšení navrátilců se dostavuje zklamání – chybí prostředky k obnově Jeruzaléma a pracím brání provinční vláda v Samaří; kromě toho existuje napětí mezi navrátilci a těmi, kdo se mezitím usadili na jejich majetku; za perského krále Dareia, na naléhání proroků Agea a Zachariáše, je konečně r. 515 znovu vystavěn chrám

Z 5.-3. stol. nemáme o Židech prakticky žádné mimobiblické zprávy; Davidovo království nebylo obnoveno, ale perská tolerance umožnila vznik četných diaspor, zejména v Malé Asii a v Egyptě; o obnovu jeruzalémské obce se v 5. stol. rozhodující měrou zasloužil Nehemiáš (Artaxerxův číšník, který je pověřen rekonstrukcí městských hradeb a získává pro Judsko nezávislost na Samaří) a jeho současník Ezdráš (kněz, který prosazuje náboženskou obnovu v duchu Zákona – důsledkem je čistota víry, ale také značný národní izolacionismus)

Po pádu Peršanů a brzké smrti dobyvatele Alexandra Velikého (323) přechází Palestina za bojů mezi diadochy r. 301 nejprve do rukou egyptských Ptolemaiovců (Lagidů) a potom r. 198 (vítězstvím Antiocha III. nad Ptolemaiem V. u Paneasu) do rukou syrských Seleukovců – rozšíření

řecké kultury po celém orientě (helénismus) znamená nejen převzetí jazyka, ale také přizpůsobení se náboženskému synkretismu a pohanským zvyklostem

Za vlády Antiocha IV. Epifana dochází k násilné helenizaci (spolu s profanací chrámu i zákaz žít podle vlastních tradic), kterou se vyostřuje též vnitřní spor mezi Židy věrnými Zákonu a těmi, kteří helénskému vlivu bez zábran podlehli; do čela vzpoury podnícené Matatiášem z Modinu se r. 167 staví jeho syn Juda Makabejský – podaří se mu očistit chrám a jeho nástupci, bratři Jonatan a Šimon, získávají s titulem velekněze i relativní politickou nezávislost (dynastie Hasmoneovců) trvající až do příchodu Římanů r. 63